

**EVOLUȚIA CONCEPTULUI DE LECTURĂ.
O MICĂ SINTEZĂ ÎN DIACRONIE**

*DEMENTIEVA DIANA,
Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir”, Republica Moldova*

Lectura (din lat. *lectura* – „citire”), în sens general, desemnează procesul decodificării semnelor de orice natură (de pildă, putem „citi” o imagine, un tablou, o situație ș.a.m.d.). În sens restrâns, lectura denumește actul citirii - parcurgerea și descifrarea – unui text scris. Aici, sintagma „text scris” înglobează toate tipurile de texte posibile (științifice, administrative, religioase, artistice etc.) Bineînțeles, cel mai uzual cadru de referință pentru termenul de „lectură” este cel al receptării literaturii artistice. În acest sens, lectura este definită drept un „ansamblu de activități perceptive și cognitive de recunoaștere și de interpretare a operei literare, cu scopul captării sensului” [5, p. 270]. Atragem atenția asupra polisemiei cuvântului pentru a argumenta ulterior tangențele semantice cu alte concepte. De exemplu, dicționarul explicativ român enumeră șaptesprezece înțelesuri pentru lectură, printre care: cultură a unei persoane formată prin lecturii, învățare a cititului, citire cu voce tare, interpretare, ș.a. [11] Deci, constatăm că lectură este o categorie generică, un arhilexem care, în dependență de contextul teoretic, poate reprezenta mai mulți termeni: citire, comprehensiune, receptare, interpretare, hermeneutică, exegeză, critica literară, analiză literară, istorie literară. Punctul de coagularea al noțiunilor date îl constituie prerogativă lor comună: abordarea textului literar.

În scopul prevenirii unor confuzii conceptuale, este inevitabil să se determine contextul de referință al demersului de față. Așadar, cercetarea vizează evoluția lecturii în calitatea sa de fenomen social, cultural și literar, esențial însă este cel din urmă aspect, adică lectura operei artistice. Cercetarea dată se înscrie, pe de o parte în domeniul teoriei literare pentru că inventariază instrumentarul teoretico-filosofic al problemei în cauză, iar pe de altă parte, se vrea o încercare printre studiile istoriei literare, întrucât reprezintă o cronologie a metamorfozelor modalităților de lectură. În contrast, Alberto Manguel în cartea sa *Istoria lecturii* prezintă o perspectivă subiectivă asupra fenomenului. Restabilind cursul lecturii de la scrierile sumeriene până la cele digitale, autorul argentinian realizează mai degrabă o antropologie a lecturii - o istorie a popularizării cititului. Eseul ilustrează cursul omului-cititor și etapele formării competenței sale lectorale. Iar stilul artistic transformă studiul într-o aventură a Lecturii. Astfel, eroul cărții sale (*Lectura*) cunoaște trei perioade de bază, concordante cu cele ale scriiturii: manuscrisului, cartea tipărită și cartea digitală. Autorul ilustrează modul în care lectura este în continuu supusă unor schimbări dintre cele mai radicale: de la cărțile sub formă de pergament la E-reader, de la arderea cărților la divinizarea lor, de la cititul cu voce tare la cititul silențios, de la analfabeți la cărturari, de la cititul de nevoie, academic la cititul de plăcere, de la interzicerea cititului la forțarea cititului ș.a.m.d. [8]

De la Alberto Manguel avem convingerea că: chiar dacă interesul pentru teoretizarea conceptului de cititor apare abia în a doua jum. a sec. al XX-lea, lectura propriu-zisă ca proces al identificării, decodificării și interpretării mesajului literar a existat dintotdeauna. Practica lecturii este o particularitate immanentă fe-

nomenului literar, deci nu poate fi cercetată separat de scriitură. Pe de altă parte nici opera literară nu poate fi studiată înafara lecturii, or studiul literaturii nu este altceva decât o lectură aplicată. În consecință, istoria literaturii devine o istorie a lecturii. „Există însă și opinii că literatura nu are o istorie. W. P. Ker, de exemplu, susține că nu avem nevoie de o istorie a literaturii, întrucât obiectele ei sunt mereu prezente și „etern” și, prin urmare, nu au istorie propriu-zisă” [10, p. 336] „Structura operei rămâne aceeași în orice epocă, ceea ce se schimbă este mintea cititorului.” [5, p. 260] Această idee o susțin și reprezentanții Școlii lingvistice de la Praga. De pildă, pentru Felix Vodička istoria literaturii este o istorie a „obiectelor estetice”, iar acestea din urmă reprezintă alternanța diferitelor actualizări pe care textul literar le suportă la trecerea de la o colectivitate de cititori la alta.

Înșuși „definirea literaturii depinde de felul în care alegem să citim, nu de natura a ceea ce este scris.” [3, p. 23] Unele texte, cazul Letopisețelor, sunt construite pentru a fi citite dintr-o perspectivă istorică sau filosofică, iar mai târziu își câștigă literaritatea și pot fi supuse unor lecturii literare. „În acest caz, felul în care este cultivat – textul – ar putea avea o mai mare importanță decât cum s-a născut.” [3, pp. 23-24] După Terry Eagleton putem înțelege literatura mai degrabă ca pe un ansamblu de modalități prin care cititorul se apropie de opera literară, și mai puțin ca pe o sumă de trăsături intrinseci anumitor tipuri de texte. Înseamnă că istoria lecturii nu a cunoscut schimbări majore doar în ceea ce privește evoluția cărții și învățarea cititului, așa cum o expune Alberto Manguel în lucrarea sa. Probabil că cea mai mare schimbare prin care a trecut literatura, este legată de felul în care oamenii au perceput de-a lungul anilor această îndeletnicire nobilă. Începând cu Antichitatea, chestiunea mecanismelor și normelor de lectură a unui text literar nu a încetat să-și piardă actualitatea. De-a lungul secolelor s-au succedat numeroase idei, teorii, metode, școli și direcții care au încercat să dea un model „corect”, unic și ultim de lectură în funcție de configurația societății și de credințele specifice unei perioadei date.

În continuare, identificăm spectrul modalităților de receptare a literaturii și determinăm care au fost condițiile (sociale, filosofice, științifice) ce au stimulat succedarea diferitor perspective de lectură de-a lungul secolelor. Drept model, avem cronologia lui Tucan Dumitru dezvoltată în studiul *Introducere în studiile literare* (2007), unde sunt stabilite etapele formării științei hermeneutice. Spre deosebire de poetică, demersul retoric și al hermeneuticii nu este propriu fenomenului literar. Cu toate acestea, vom restabili parcursul perspectivelor de lectură prin intermediul istoriei hermeneutice. Hermeneutică este: „Arta interpretării riguroase și a elucidării explicative în vederea restituirii inteligibilității unui text obscur sau al sensului adânc al operei literare.” [5, p. 220] Observăm că termenul hermeneutic se suprapune parțial cu cel de lectură, sau cel din urmă concept generic îl presupune și pe cel dintâi. În sens curent, actul lecturii reprezintă punerea în practică, iar hermeneutica constituie teoria lecturii.

În prima fază a constituirii hermeneuticii (etapa filologico-retorică), de la Aristotel la hermeneutica biblică, lectura se efectua în baza unui instrumentar gramatical și retoric. Înșuși termenul de hermeneutică este utilizat pentru prima dată de Aristotel pentru a-și intitula a doua parte a Organonului său: *Peri hermeneias* (Despre interpretare). „La filosoful antic hermeneutica este mai degrabă o semiotică: limba este privită ca fiind izomorfă realității, adevărul limbajului aflându-se într-o corespondență logică cu adevărul lumii și urmărind sensurile figura-

te.” [9, p. 65] De vreme ce considerațiile lui Aristotel s-au născut într-un context cultural determinat de încrederea în caracterul obiectiv și natural al cunoașterii, scopul modelului său de lectură este de a lămuri sensul original al textului.

Mai târziu, odată cu declinul tradiției greco-latine se declanșează o criză a sensului. În Evul Mediu hermeneutica devine un instrument teologic, instrumentarul este la fel din domeniul filologic și retoric, dar cu un corpus metodologic nou care va provoca transformările ulterioare ale hermeneuticii. „Hermeneutica biblică medievală postulează faptul că sensul unui text trebuie clarificat pornind de la situația enunțării sale...” [9, p. 69] Lectorul caută să determine identitatea autorului, intențiile lui și natura textului propriu-zis. Autorul prim al textului sacru este Dumnezeu, deci scopul lecturii teologice este de a reface Sensul Divin.

Etapa a doua din istoria lecturilor literare, așa-numita hermeneutica „subiectului” sau „psihologico-istorică”, este marcată de Reforma Protestantă din sec. al XVI-lea. „Hermeneutica protestantă postulează revenirea la primatul literarității textului Evangheliilor repudiind, în același timp, multitudinea de tradiții interpretative născute de-a lungul epocilor.” [9, p. 73] Anume această etapă a democratizării hermeneuticii a dus la laicizarea lecturii interpretative și constituirea ei ca o metodă științifică.

De asemenea, modificările din filosofia occidentală de la sfârșitul sec. al XVI-II-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea desemnează a altă etapă fundamentală în constituirea hermeneuticii moderne. Odată cu explorarea ideilor lui Immanuel Kant lumea își pierde caracterul obiectiv și concepută ca o elaborarea a subiectului în actul de cunoaștere. La toate acestea, mai târziu, Hegel va adăuga hermeneuticii dimensiunea istorică. Obiectivul primordial al lecturii devine configurarea istorică a scriitorului, numit acum subiect al cunoașterii. Acest tip de lectură este caracteristic romantismului.

Începutul sec. al XIX-lea marchează debutul hermeneuticii filosofice, ceea ce va duce ulterior la apariția hermeneuticii literare. Reprezentantul de vază al acestei etape este Schleiermacher. Hermeneutul german înțelege lectura unui text ca fiind un demers invers celui de scriere. Acest tip de lectură urmărește să realizeze o interpretare gramaticală și o interpretare psihologică. Pentru Schleiermacher limbajul este dublu constituit, pe de o parte este o construcție culturală (supra-individuală, pre existentă), pe de altă parte este expresia unui individ. [9, pp. 75-76] După Dumitru Tucan, ideea hermeneutului german despre dualitatea discursului introduce în teoria literară convingerea că literatura reprezintă un dialog între sensul intențional și sensul non-intențional. Din aici pornesc alte două tipuri de hermeneutici: intenționaliste (a doua jum. a sec. al XIX-lea – prima jum. a sec. al XX-lea) și anti-intenționaliste (începând cu a doua jum. a sec. al XX-lea).

La începutul sec. al XX-lea are loc o „schimbare de paradigmă” generală. Prin urmare, pentru a soluționa o nouă criză a sensului apare necesitatea de a regândi demersul hermeneutici tradițională. Modalitățile de lectură intenționaliste, practicate de istoricii literari și reprezentanții criticii generative, devin inaplicabile noului discurs literar încă de la sfârșitul sec. al XIX-lea. În acea perioadă ia amploare o filosofie a declinului datorită așa-numiților „maestri ai suspiciunii” (filosofia voinței la A. Schopenhauer, filosofia existenței la S. Kierkegaard, anti-filosofia lui F. Nietzsche, psihanaliza lui S. Freud, filosofia istoriei a lui K. Marx) [9, p. 82]. Acum subiectul/autorul își pierde caracterul omniscient și omniprezent, acesta este văzut ca un produs al influențelor social-economice, deci opera sa este rezul-

tatul propriului înconștient. Lectura devine o încercare de decodare a semnelor care atestă aceste manifestări ale înconștientului. Cele mai remarcate hermeneuticii ale suspiciunii sunt: hermeneuticele psihanalitice, hermeneuticele sociologizante, hermeneuticele structuraliste și hermeneuticele post-structuraliste.

Abordările post-structuraliste includ: deconstrucția (Paul De Man, Jacques Derrida), hermeneuticele identitare (feminism, postcolonialism, gay and lesbian studies) și dimensiunea autoreflexivă (Teoriile lecturii. Teoriile receptării, Reader- Response Theory).

Până în acest punct s-au trecut în revistă diversele perspective și modalități de lectură (o istorie a lecturilor literare), iar în continuare propunem catalogarea teoriilor despre lectură (o istorie a meta-teoriilor lecturii). În cursul fenomenului receptării, etapa postmodernă (începând cu a doua jum. a sec. al XX-lea) stabilește începutul stadiului autoreferențial. Cercetările preocupate de teoretizarea conceptelor: lectură, cititor/receptor, s-au împărțit și ele în două categorii: Teoriile lecturii (centrate pe instanțele intratextuale și pe modul în care textul dirijează procesul lecturii) și Teoriile receptării (axate pe studiul cititorului real și pe analiza „reacțiilor” sale față de text). La începutul secolului trecut, teoreticienii R. Wellek și A. Warren au impus ideea că opera literară trebuie concepută în strictă relație cu lectura. „Opera literară nu este nici un fapt empiric – în sensul că nu este starea de spirit al unui individ sau a unui grup de indivizi, nici un obiect imuabil... Opera literară poate deveni obiect al experienței..., dar nu este identică cu nici o experiență.” [10, p. 206] Umberto Eco va înțelege acest echilibru drept o „interpretare adecvată”: „opera literară este un obiect înzestrat cu însușiri structurale definite, care să permită, dar și să coordoneze alternarea interpretărilor, deplasarea perspectivelor” [4, p. 2]. Ca mai târziu, printre adepții teoriilor receptării, cercetătorul britanic Terry Eagleton să declare că textul nu este decât o sumă de „indicii” pentru cititor, iar procesul lecturii poartă un caracter dinamic. „În terminologia teoriei receptării, cititorul „concretizează” opera literară, care nu este mai mult decât o înlănțuire de semne negre organizate pe o pagină. Fără continua participare a cititorului nu ar exista opera literară.” [3, p. 97]

Aceste două direcțiile teoretice au fost dezvoltate în cadrul Școlii de la Konstanz, mai ales începând cu anii '70 ai secolului trecut. Momentul de cotitură al conversiunii în studiul operei literare este marcat de cursul lui Hans Robert Jauss: Istoria literaturii ca provocare a științei literare din 1967. Elaborând o teorie a esteticii receptării (prin lucrarea *Experiență estetică și hermeneutică literară*), profesorul de romanistică a sesizat importanța relației dintre literatură și istorie/societate. Dintre investițiile conceptuale pe care le aduce Teoriei literare se numără noțiunile: orizont de așteptare, experiență estetică, distanță estetică, fuziune a orizonturilor ș.a. [7] Printre alți fondatori ai departamentului de știință a literaturii de la Universitatea din Konstanz se numără și anglistul Wolfgang Iser, care a elaborat o teorie a efectului estetic. În lucrarea *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic* (1976), savantul a teoretizat cunoscutul său concept: cititorul implicit [6]. Mai târziu, Umberto Eco dezvoltă o teorie a cititorului model în lucrarea *Lector în fabulă* (1979) [4]. În Statele Unite se dezvoltă reader-response criticism-ul, reprezentat de Stanley Fish și Norman Holland. Iar în contextul științific englez, teoreticianul de origine română Matei Călinescu înființează o teorie a (re)lecturii. Conceptualizată în studiul său *A citi, a reciti: Către o poetică a (re)lecturii*, apărut inițial în engleză cu titlul *Rereading* (1993) [1]. În România, apare studiul *Intro-*

ducere în teoria lecturii (1988) semnat de Paul Cornea [2].

Toate aceste demersuri, interesate de conceptualizarea actului de lectură și orientate către cititor, au spulberat vechile concepții ce au subestimat importanța lectorului în procesul de actualizare și valorificare a operei literare.

În concluzie, revenim la ideea lui Terry Eagleton: „Viața ulterioară a unui fenomen face parte din semnificația sa, dar această semnificație li se refuză celor care sunt contemporani cu el.” [3, p. 249] De aceea am considerat necesară o prezentare cronologică a practicilor de lectură și a teoriilor despre actul în sine. De-a lungul veacurilor, aglomeratul de problematici legate de lectură și efectele ei au transformat-o într-un fenomen extrem de complex cu o constantă creștere a interesului față de mecanismele care o ajustează. Cercetătorii sec. al XX-lea au fost primii care au conștientizat necesitatea stridentă a conceptualizărilor la tema dată. Astfel, s-a produs o explozie de modele teoretice ce normează și pun în valoare lectura din cele mai variate perspective. Iar acest fapt relevă adevărul că discursul teoretic despre literatură se află într-o căutare neîncetată a identității sale. Complexitatea noțiunii de lectură, diversitatea perspectivelor de interpretare a literaturii, eterogenitatea meta-teoriilor lecturii, condiționările social-filosofice multiple ș.a., ne-au determinat să reflectăm asupra acestui aspect al teoriei literare și să vedem posibilitatea unei sinteze în diacronie.

Referințe bibliografice:

1. CĂLINESCU, Matei. A citi, a (re)citi. Către o poetică a (re)lecturii – cu un capitol inedit despre Mateiu, I. Caragiale (2002), trad. din lb. engleză de Virgil Stanciu, Iași: Polirom, 2003.
2. CORNEA, Paul. Introducere în teoria lecturii. București: Editura Minerva, 1988.
3. EAGLETON, Terry. Teoria literară. O introducere. Trad. de Delia Ungureanu, Iași: Polirom, 2008.
4. ECO, Umberto. Opera deschisă. Trad. din lb. italiană Cornel Mihai Ionescu. București: Editura pentru literatura universală, 1969.
5. GRATI, Aliona. Dicționar de teorie literară. 1001 de concepte operaționale și instrumente de analiză a textului literar. Ed. a II-a. Chișinău: Editura Arc, 2018.
6. ISER, Wolfgang. Actul lecturii. O teorie a efectului estetic. Trad. din lb., germană, note și prefață de Romanița Constantinescu. Pitești: Paralela 45, 2006.
7. JAUSS, Hans-Robert. Experiența estetică și hermeneutica literară. București: Editura Univers, 1983.
8. MANGUEL, Alberto. Istoria lecturii. București: Editura Nemira, 2011.
9. TUCAN, Dumitru. Introducere în studiile literare. Iași: Editura Institutului European, 2007.
10. WELLEK René, WARREN Austin. Teoria literaturii. În românește de Rodica Tiniș. Studiu introductiv și note Sorin Alexandrescu. București: Editura pentru literatura universală, 1967.
11. www.dexonline.ro (vizitat la data de 23 mai 2020)